

MISTÄ OIKEIN OLI KYSYMYS KUN JUHANI JUKOLA EI OPPINUT LUKEMAAN?

Yrjö Engeström

Yhteiskunta laitteineen ja laitoksineen on hirvittävän monimutkainen ja vaikeasti tajuttava järjestelmä. Kuitenkin ihmisen pitää elää siinä. Eläminen edellyttää, että ihminen jotenkin käsittää elämäänsä ja pitää sen ohjaksia käsissään. Mitä monimutkaisemmaksi yhteiskunta kehittyy, sitä hankalampaa tämä on. Ihminen yrittää oppia elämisen temput ja tiedot. Käymme kurssuja, saamme ohjeita, luemme oppaita. Mutta yhteiskunta sääntöineen tuntuu koko ajan olevan vähintään pari askelta edellä. Oppiminen on suurelta osalta aika avutonta räpistelyä ylivoimaisen tehtävän edessä. Kun oppija saa nokkansa irti ja pääsee hetkeksi vapautuneena katsomaan ympärilleen, hän jo huomaakin pyrstönsä takertuneen kiinni.

Toisin sanoen iso osa oppimisesta on kuin potkimista tutkainta vastaan: yksittäisen ihmisen hajanaisia yrityksiä pysyä kehityksen kelkassa. Usein oppiminen epäonnistuu surkeasti. Usein se johtaa tietyn rajatun taidon tai tiedon omaksumiseen. Harvoin se johtaa laadulliseen muutokseen oman elämän ja yhteiskunnan käsittämisessä ja hallinnassa - siis kehitykseen.

Ei siis ole sattuma, että oppimisen ja kehityksen yhteys on alkanut voimakkaasti kiinnostaa psykologeja ja kasvatustieteilijöitä kautta maailman. Oikeastaan oppimisen tutkimus on tienhaarassa. Hallitseva, monen mielestä miltei kaikkivoipa suuntaus on viime vuosina ollut ihmisen ajattelun ja oppimisen kuvaaminen tietokoneen avulla ja tietokoneen suoritusten kaltaisena, ns. informaation prosessointina. Suuntausta vastaan esiintyy myös avointa kapinointia. Filosofi Hubert Dreyfus ja hänen veljensä tietokoneasiantuntija Stuart Dreyfus (1986) julkaisivat kirjan *Mind over Machine* eli vapaasti suomentaen 'ihmismieli voittaa koneen'. Kapinointia tärkeämpää on, että tutkimuksessa on nopeasti nousemassa vaihtoehtoinen suunta: ajattelun ja oppimisen tutkiminen ihmisten yhteisenä kulttuuriin sidottuna ja kulttuurin välineillä harjoitettavana toimintana. Tätä suuntaa nimitetään tutkijoista riippuen kontekstuaaliseksi, ekologiseksi tai kulttuuriseksi. Kuvaan kuuluu, että Venäjällä 1920- ja 1930-luvuilla syntyneen kulttuurihistoriallisen psykologian edustajat Vygotski, Leontjev ja Lurija on nyttemmin 'löydetty' USA:ssa ja muissa maissa.

Oppimisen tutkimuksen tulevaisuus riippuu siitä, kumpi suuntaus pystyy luomaan teoreettista ja käytännöllistä valoa oppimisen ja kehityksen väliseen yhteyteen - siis antamaan toivoa oppimiseen. Vygotski (1982, 184-187) totesi jo 1930-luvun alussa, että on olemassa huonoa ja hyvää oppimista. Huono oppiminen kulkee kehityksen jäljessä: se ikäänkuin täyttää taito- ja tietopalasilla kehityksen ja saavuttamaa tasannetta. Hyvä oppiminen kulkee kehityksen edellä, raivaa tietä uusille kehitystasoille. Huono oppiminen on ennalta annettua, valmiin kulttuurin siirtämistä vastaanottajien päihin. Hyvä oppiminen tuottaa aina jotakin ennalta arvaamatonta, jotakin, mitä ei vielä ollut valmiina olemassa.

Kehitys on laadullista muutosta ihmisen suhteessa omaan elämäänsä ja yhteiskuntaansa. Aidossa kehityksessä muuttuu koko suhde, ei ainoastaan toinen osapuoli eli ihmisyksilön subjektiivinen tajunta tai käyttäytyminen. Toisin sanoen aito kehitys on sekä yksilön että hänen yhteiskunnallisen elämänkehikkonsa, Leontjevin (1977) sanoin hänen toimintajärjestelmänsä, laadullista muuttumista. Aidossa kehityksessä muuttuu siis myös ihmisen objektiivinen ulkoinen maailma, ei vain hänen sisäinen maailmansa. Kun lapset muuttuvat nuoriksi ja aikuisiksi, he eivät ainoastaan muutu sisäisesti, vaan he luovat elämiskulttuurin, jossa on annos objektiivisesti ja yhteiskunnallisesti uutta, historiallisesti ennen näkemätöntä. Tällainen kehitys on aina ristiriitaista ja usein tuskaista.

Yksilö ei yksinään muuta elämänkehikköään. Elämänkehikot eli toimintajärjestelmät ovat yhteisiä, kollektiivisia. Siksi myös kehitys on sosiaalinen ja yhteistoiminnallinen prosessi. Kehityksen ymmärtämiseksi ei riitä yksilön seuraaminen. On seurattava toimivaa yhteisöä ja sen murrosta. Nuoren aikuistumisen käsittämiseksi on seurattava nuorten yhteisöä. Aikuisen ihmisen kehitysmahdollisuuksien löytämiseksi on tutkittava hänen yhteisöllisiä toimintajärjestelmiään: työtä, perhettä, jne. Toimintajärjestelmän laadullinen muutos käynnistyy yksilöiden yksittäisistä teoista ja sanoista, jotka muuttuvat yhteisiksi.

Kehitysprosessien tutkiminen on avain Vygotskin tarkoittamaan hyvään oppimiseen. Jotta oppiminen raivaisi tietä kehitykselle, sen täytyy noudattaa kehityksen omaa logiikkaa. Todellisia kehitysprosesseja on kuitenkin vaikea tutkia, koska ne kestävät pitkään eikä niitä voi rajata laboratorion tai ennalta laaditun koeasetelman siisteihin puitteisiin. Kehityksen tutkiminen vaatii paitsi psykologista ja pedagogista, myös antropologista ja historiallista otetta.

Onneksi meillä on kaunokirjallisuudessa käytettävissä runsas varasto kehitysprosessien kuvauksia. Aineisto ei sellaisenaan sisällä valmiita analyysejä systemaattisine käsitteineen ja teoreettisine

johtopäätöksineen. Mutta klassinen kehitysromaani sisältää taiteen keinoin luodun kuvauksen, johon on tiivistetty oleellinen hävittämättä kuitenkaan yksityiskohtien ja sattumien monivivahteista leikkiä. Klassinen kehitysromaani on oivallista aineistoa kehityksen ja oppimisen tutkijoille. Olen käyttänyt (Engeström 1986) tällaisena aineistona Mark Twainin (1972) klassikkoa *Huckleberry Finnin seikkailut*. Oppimisen ja kehityksen välisten yhteyksien kannalta Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* on vieläkin antoisampi.

Seitsemän veljestä kertoo Jukolan veljesten kehityskulun luonnon pariin eristyneestä metsästysestä yhteiskunnallisesti järjestäytyneeseen maanviljelyselämään. Pintaa katsoen prosessi näyttää sopeutumiselta tai kesyyntymiseltä: kapinoivat, villit veljekset palaavat lopulta sivistyksen pariin. Yksilöinä he ovat kypsyneet ja viisastuneet - mutta muutos ei vaikuta erityisen luovalta tai mullistavalta. Tämä on yleensäkin kehityksen yksi puoli: toimintajärjestelmän laadullinen muutos merkitsee sopeutumista tai sulautumista tarjolla olleeseen kehittyneempään toimintajärjestelmään. Kuitenkin jo tämä kehityksen puoli on kaikkea muuta kuin yksinkertainen tai suoraviivainen. Vanha toimintajärjestelmä torjuu muutosta rajusti, ja veljesten on kirjaimellisesti rakennettava itselleen malli uudesta toimintajärjestelmästä voidakseen omaksua sen. Kyse ei siis ole valmiin vastaanottamisesta, vaan tarjolla olevan uuden elämänkehityksen konstruomisesta omien ponnistusten ja ristiriitojen kautta.

Silti tämä tarjolla olevan uuden elämänkehityksen omaksuminen on vasta yksi puoli kehityksestä. Toinen puoli on kokonaan uuden, ennalta arvaamattoman ja kauemmas tulevaisuuteen kurkottavan elämänkehityksen itujen tuottaminen samaan aikaan, kun sopeudutaan annettuun uuteen kehikseen.

Seitsemän veljeksien kertomuksen alkutilanne on vielä jäsentymätön tarvetila. Jukolan tolo on päässyt rappiolle veljesten metsästellessä, poikien äiti on kuollut ja pitäjän uusi rovasti vaatii rangaistuksen uhalla kaikkia opettelemaan lukemaan. Aapo ehdottaa, että veljekset rupeavat elämään ihmisiksi, kunnostavat talonsa ja opettelevat lukemoon; hän saa tukea vanhimmalta veljeltä Juhanilta. Lauri ehdottaa, että veljekset muuttavat metsään ja hylkäävät maailman pauhun. Nuorin veli Eero pilailee sekä Laurin ehdotuksen että Juhanin ja Simeonin jumalisuuden kustannuksella. Eerossa henkilöityykin heti alussa poikien toiminnan ristiriita: jännite luonnon ja kulttuurin, eristyneen vapauden ja sääntöihin sidotun sosiaalisuuden välillä. Eero edustaa molempia - ja

samalla pilkkaa molempia. Hän kannattaa metsään muuttamista, mutta on myös innokkain lukija.

Ristiriita kärjistyy asteittain neljänä askeleena, kunnes se saavuttaa sietämättömän kaksoissidoksen luonteen: kaikki tarjolla olevat mahdollisuudet ovat yhtä mahdottomat (Bateson, 1972, 201-227).

Ensimmäinen askel on veljesten lukemaan opettelu lukkarin ankarassa koulussa. Lukkari luottaa pänttäykseen ja tukkapöllyyn. Mutta ankara kuri saa veljekset kapinaan ja he pakenevat lukkarin luota. Tässä siis uutta elämänkehikkoa edustava sääntö, lukutaitovaatimus, tunkeutuu poikien vanhaan elämänkehikkoon ja aiheuttaa siinä konfliktin.

Toinen askel on kuuluisa kohtaaminen Hiidenkivellä. Metsäelämään Impivaaraan vetäytyneet veljekset joutuvat Viertolan kartanon härkien saartamiksi ja pelastautuvat nälkäkuolemalta vain ampumalla härät. Pojilta vaaditaan korvausta häristä - mutta millä maksaa moinen omaisuus! Nyt siis uuden elämänkehikon taloudelliset säännöt - yksityinen omistusoikeus ja rahatalous - tunkeutuvat vanhaan kehikkoon ja ajavat sen kriisiin. Juhani ehdottaa tervanpolttoa korvausrahojen kokoamiseksi, mutta Aapo toteaa, ettei sillä keinolla hankita kylliksi.

"Mutta katsos nyt, kuinka syntyy aatoksesta aatos ja sanasta sana. Koska haastelit tervaskannoista, niin johtui mieleeni Jukolan äärettömät salot, sen tuuheet koivistot, männistöt ja kuusimetsät. Voihan seitsemän miestä kaataa kaskea kymmenet tynnörinalat muutamana päivänä. Kaskan poltamme, kylvämme ja leikkaamme viimein ja jyvät viemme härkien hintana Viertolaan, jätämme kuitenkin aittaamme osan omiksi tarpeiksemme. (...) Niin kuluessa kahden vuoden; mutta koska huhdassamme Seisoo valmiina teräinen laiho, niin aumoja rakentelemme ja riisiä kolkkeilemme, no niinhän silloin työskentelemme kuin oikeassa talossa." (Kivi, 1963, 219)

Vaikka tämä Aapon ehdotus toteutetaan, ristiriita ei vielä ratkea. Härät maksettuaan veljekset ratkeavat keittämään viinaa ja ryyppäämään. Kolmas askel on se, kun Simeoni surkeasti päättyneen viinanhakureissun jälkeen karkaa ja eksyy metsään. Pojat etsivät häntä epätoivoissaan. Lopulta huonossa kunnossa löydetty Simeoni kertoo kauhunäystä, jossa itse Lusifeerus uhkaa heitä kostolla ja hävityksellä. Laurikin on nähnyt samansuuntaista unta. Veljekset päättävät hädissään rikkoa viinapannunsa ja lähteä kirkkoon rukoilemaan.

Ristiriidan neljäs ja kärjistynein vaihe on edessä, kun pojat joutuvat kirkkomatkalla tappeluun ja kotiin palattuaan uskovat tehneensä

miestappoja. Juhani aikoo jo tappaa itsensä, mutta muut saavat hänet aisoihin. Esivallan pelossa veljekset päättävät lähteä pakoon sotaväkeen. Pakomatkan alussa he törmäävät nimismieheen, joka kertoo, ettei heitä syytetä mistään.

Jännityksen lauettua pojat päättävät tehdä metsäpirtistään mallikelpoisen viljelystalon ja opetella omin voimin lukemaan. Opettajakseen he valitsevat Eeron, joka käy ensin itse opettelemassa lukutaidon. Nyt on opettajan ja oppilaiden suhde toinen kuin lukkarin koulussa.

"Mutta laita on tämä: sinä opetat minua, koska niin tahdon, tai olet äänettä kuin ahven, koska tahdon, ja minä luen sinun edessä aina tahtoni mukaan. Siinä se on. Kyllähän me sinun kuranssissa pidämme; sen tiedätkin." (Kivi, 1963, 259)

Eeron opetus ei menetelmiltään ole sen kummempaa kuin lukkarinkaan. Mutta nyt veljekset oppivat, viimein jopa kovapäisin Juhani. Lukemaan oppimisella on nyt eri asema veljesten kehitysprosessissa kuin tarinan alkuvaiheessa lukkarin koulussa. Veljekset ovat nyt rakentaneet itselleen mallin uudesta elämänkehikosta, ja lukutaidolla on siinä tärkeä sijansa. Kun sanon, että veljekset ovat rakentaneet mallin, tarkoitan kirjaimellisesti uuden elämäntavan pienoismallia. Impivaaran talo on tällainen elävä pienoismalli tai mikrokosmos, siitä muodostuu uuden elämäntoiminnan idean aineellinen kantaja. Kehitysprosessissa tällainen pienoismalli on yleensäkin tärkeä kulkuneuvo siirryttäessä vanhasta elämäntoiminnasta uuteen.

Kuitenkin veljesten lukemaan opettelussa tulee näkyviin myös se, ettei heidän kehityksensä rajoitu pelkästään tarjolla olleen maanviljelyselämäntavan omaksumiseen. Tämän yli menevä, ennalta arvaamaton tekijä ilmenee häiriöinä. Häiriöiden kulminaatio tapahtuu Eeron taas kerran äityessä kiusoittelemaan oppilaitaan.

"Niin, A on ensimmäinen aapiston kirjain ja Ö sen viimeinen. 'A ja Ö, alku ja loppu, ensimmäinen ja viimeinen', seisoo jossain raamatunkappaleessa. Mutta niinköhän koskaan olette kuulleet tai nähneet viimeisen ensimmäisenä, Ö:n A:na? Onhan se hieman sukkelaakin, kun tuo, pikkuinen, tuo ennen viimeinen vaivainen on äkisti parven ensimmäisenä kukkopoikasena, jonka puoleen muut katsovat ylös niinkuin hunöörillä ja kunnioituksella, niinkuin jotakin isällisyyttä kohden, vaikka tapahtuukin se vähän ympyrjäisillä silmillä.

Mutta miksi poikkeen asioihin, joista ei ole meidän tekemistä nyt? Niin lukekaapas taas." (Kivi, 1963, 263)

Eeron vitsailu johtaa siihen, että muut veljekset antavat hänelle ankaran selkäsaunan. Mutta kyse ei ole vain nuorimman veljen ilakoinnista toisten kustannuksella. Eerolle lukutaito ei olekaan enää pelkkä pakollinen muodollinen sääntö, jolla lunastetaan paikka yhteisön jäsenenä. Hänelle lukutaito on muuttumassa välineeksi maailman ymmärtämiseen ja hallitsemiseen. Kun Ero puhuu siitä, että viimeinen on noussut ensimmäiseksi, hän itse asiassa aavistaa, mikä mahti piilee lukutaidossa, kun sitä käytetään välineenä. Maanviljelysyhteisön vakaa valtahierarkia perustui omaisuuteen, ikään ja fyysiseen voimaan. Ero ennakoi kokonaan uudenlaista vallan lähdettä, joka perustuu älyyn, tietoon ja kieleen.

Veljesten esimerkki osoittaa kauniisti, miten teknisesti samoilla menetelmillä toteutettu oppiminen johtaa aivan erilaisiin tuloksiin sen mukaan, mikä tarkoitus ja merkitys oppimisella on kehitysprosessissa. Kun oppiminen mielletään muusta elämäntoiminnasta irralliseksi itsetarkoitukseksi, se on harvoin kovin intensiivistä ja tuloksellista. Kun Juhani ei lukkarin koulussa suostunut oppimaan, hän teki vain sen saman, minkä tekevät tuhannet koululaiset joka päivä ja täysin oikeuksin. Saman voimme havaita huonosti onnistuneissa virallisten organisaatioiden järjestämissä lukutaitokampanjoissa. Mutta kun lukutaidon saaminen ja hankkiminen muodostuu osaksi yhteiskunnallisten ehtojen mullistamista - kuten esim. Kuubassa tai Nicaraguassa - tulokset ovat aivan toisenlaiset kuin irrallisissa kampanjoissa. Tässä suhteessa Seitsemän veljestä olisi terveellistä luettavaa monille kehitysyhteistyöviranomaisille.

Mutta veljesten tarina herättää myös suuremman oppimisteoreettisen kysymyksen. Täytyykö kehityksen aina olla yhtä tuskaista ja luonnonvoimaista? Vai voisivatko ihmiset oppia yhteisesti käynnistämään ja ohjaamaan omia kehitysprosessejaan? Tämä tarkoittaisi, että ihmiset oppivat sillä tavalla, että he itse kehittävät omia elämänkehikkojaan ja toimintajärjestelmiään. Yksittäisen ihmisen kovapäisyys ei tällaisessa oppimisessa olekaan enää toivoton este - se voidaan voittaa kuten Juhani Jukola voitti omansa. Työssä, asuinympäristöissä ja muissa elämänkehikoissa tapahtuvat muutokset pakottavasti huutavat esiin tällaista kehittävää oppimista, jossa ihmisyyhteisöt astuvat omien kohtaloidensa ohjaksiin.

Lähteet

Bateson, G. (1972). Steps to an ecology of mind. New York: Ballantine Books.

Dreyfus, H. & Dreyfus, S. (1986). Mind over machine. New York: The Free Press.

Engeström, Y. (1986). The zone of proximal development as the basic category of educational psychology. The Quarterly Newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition, 8:1, 23-42.

Kivi, A. (1963). Seitsemän veljestä. Porvoo - Helsinki: WSOY.

Leontjev, A. N. (1977). Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Helsinki: Kansankulttuuri.

Twain, M. (1972). Huckleberry Finnin seikkailut. Helsinki: Otava.

Vygotski, L. S. (1982). Ajattelu ja kieli. Espoo: Weilin+Göös.